

APIE ILGAJĮ HERMENEUTIKOS KELIĄ

Tomas Kačerauskas

Vilniaus universitetas
Filosofijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2027 Vilnius
Tel., faks. (370-2) 76 18 90

Supratimo teorijos gaivinimas XX a. susijęs su pastangom atskirti dvasios mokslus nuo gamtos mokslų (Gadamer) ir jiems suteikti daugiaprasmę ženklavimo funkciją (Ricoeur). Taip atsiranda simbolio, polisemijos, žaidimo hermeneutinės teorijos, kurių modelių tampa meno kūrinys. Poezijos kūrinio aiškinimas, apimdamas estetiką ir poetiką, hermeneutiką išplečia ne tik nagrinėjamo objekto (poeziją aiškino ir Dilthey), bet ir turinio atžvilgiu. Remdamasis Gadamerio ir Ricoeuro tekstais, panagrinėsiu šią hermeneutikos slinktį, kurią Ricoeuro žodžiais pavadinau ilguoju hermeneutikos keliu. Drauge bandysiu išryškinti filosofinę poetiką kaip savarankišką discipliną, nors ir susikertančią tiek su hermeneutika, tiek su estetikos teorija.

Raktažodžiai: hermeneutika, filosofinė poetika, estetika, semantika, subjektas.

I. Subjektas ir ilgasis hermeneutikos kelias

Knygoje „*Interpretacijų konfliktas*“ Ricoeuras rašo, kad hermeneutikos kelias, skirtingai nei ontologijos, – ilgas¹. Knygos pabaigoje jis refleksinei filosofijai priskiria ilgą ženklų interpretacijos kelią, atvedantį prie pastangų būti². Taigi Ricoeuras savo ilguoju keliu siekia apimti (tiksliau – apeiti): 1) hermeneutiką (abu jos aspektus – interpretacijos ir supratimo), 2) semantiką (ženklų aiškinimą) ir 3) ontologiją (kaip no-

lą ir pastangas būti). Kas yra ilgasis hermeneutikos kelias? Ar jis būdingas ir Gadamerio filosofijai? Jei taip, kodėl jis priešinamas trumpajam Heideggerio keliui? Ar tikrai Heideggerio ontologijos kelias – trumpas? Kokią vietą šiame kelyje užima subjektas? Kaip supratimas ir aiškinimas sugražina subjektą prie ontologijos? Norėdamas išskleisti šiuos klausimus, šioje dalyje panagrinėsiu ženklo (apimančio simbolį) ir prasmės (prisipažįstančios polisemijos dėsnį) teorijas. Tačiau ir viena, ir kita susikerta su Gadamerio filosofija dvejopa prasme: 1) simbolis – poetikos, kuri yra vokiečių filosofo dėmesio centre, figūra ir 2) prasmės daugialypumas atitinka Gadamerio horizontą ir yra jo hermeneutikos ašis. Dėl šių paralelių (ne vien todėl, kad Gadameris – XX a. hermeneutikos gavitojas) vėliau panagrinėsiu Gadamerio meno (visų pirma poezijos) hermeneutiką ir ontolo-

¹ „Mano siūlomas ilgas kelias taip pat kelia uždavinį pakelti refleksiją į ontologijos lygį, tačiau palaipsniui, nuosekliai atsižvelgiant į semantikos, o paskui ir į refleksijos reikalavimus“ (16, 8).

² „Refleksinė filosofija, visiškai įsisavinusi ir pakoregavusi psichoanalizės ir semiologijos išvadas, yra ilgas ženklų – konkrečių ir bendrų, psichinių ir kultūrinių, išreiškinačių ir atskleidžiančių mus formuojantį konstatyvų norą ir pastangas būti – kelias“ (16, 412).

giją, nuo kurios vienas žingsnis³ iki vėlyvojo Heideggerio poetikos.

1. *Semantinis lankstas*

Kaip minėta, Ricoeuro semantika susikerta su hermeneutika ir refleksine filosofija. Pasak filosofo, hermeneutika skleidžia „pamatinį klausimą apie santykį tarp prasmės ir Aš (*soi*), tarp pirmosios inteligencijos ir antrojo refleksyvumo“ (15, 81). Kitur jis filosofinei veiklai priskiria „konkrečią refleksiją, *Cogito*, įtarpintą ženklų visuma“ (16, 265). Čia pat jis teigia, kad subjektas save randa, vadinasi, ir būna, ne tiesioginėmis pažinimo priemonėmis, bet „ilgu ženklų interpretacijos keliu“ (16, 265). Taigi refleksija, kaip konkretaus ženklų aiškinimas, čia tampa subjekto ir savimonės, ir būties sąlyga, vadinasi, semantika apima ženklą plačiausia prasme, t. y. ir kultūrą – žmogaus darinius, ir subjektą. Subjekto egzistencija, kaip savivoka ženklų aiškinimo metu, skleidžiasi tarp šių dviejų polių. Taip hermeneutika, etimologine prasme žinios perdavimo ir jos aiškinimo menas, pavaduoja ne tik epistemologiją (kaip trumpąjį kelią į nepažinų daiktą), bet ir ontologiją (kaip trumpąjį kelią į save) konkrečios prasmės aiškinimo metu.

Grižkime prie semantikos. Kas Ricoeurui – semantikos objektas: ženklas, simbolis ar subjektas? Ar ženklų (simbolio) teorija – filosofijos disciplina? Kokią vietą čia užima subjektas? Ar refleksinė filosofija reiškia subjekto filosofiją? Kuo ji skiriasi nuo sąmonės filosofijos?

Jau *Interpretacijų konflikto* pradžioje Ricoeuras teigia, kad „egzegezė apima ženklų ir reikš-

mės teoriją“ (16, 4), o hermeneutika, kaip ženklų aiškinimas, turi senas aristotelines tradicijas. Tačiau šis aiškinimas nereiškia ženklų įveikos. Priešingai nei lingvistiniuose moksluose (struktūralizme), ženklų universumas čia lieka atviras⁴. Šia prasme ženklas nepriklauso vien kalbos sferai ir savo funkcija priartėja prie simbolio, išreiškiančio prasmę sankirtą. Ženklas atsiduria tarp kalbos ir gyvenimo⁵, jis perkelia mus iš idealios prasmės į realų daiktą, atverdamas atvirų formų pasaulį. Virsdamas fraze, ženklas nurodo kalbai jos turinį šiapus kalbos. Prasmės idealumas ir daikto realumas susitinka ženkle. Tai atitinka ankstyvojo Wittgensteino faktų ir sakinių simetriją loginėje erdvėje. Frazė, nurodydama gyvenimišką patirtį, atitinka vėlyvojo Wittgensteino kalbos žaidimą, kurio prasmė suvokiama vartojant⁶. Lingvistinės teorijos, priešingai, kalbą mato tik idealią. Struktūralizmas, įveikdamas ženklus kaip opozicijas kalbos viduje, juos nuskurdina, užkirsdamas kelią į atvirą formų pasaulį. Ši ideali intencija sutampa su mokslininko siekiu, supriešindama semantiką su filosofija. Ricoeuras nurodo, kad struktūralizmo mokslininko kaina – labai aukšta. Nuskurdinimas reiškia trigubą pašalinimą: 1) šnekos – laisvos kombinatorikos, 2) istorijos – kultūros proceso ir 3) pirminės kalbos intencijos (kažką kalbėti apie ką nors). Tačiau tai reiškia ir semantinius nuostolius – ženklų (frazės) kultūrinių, istorinių ir egzistencinių sąsajų pašalinimą. Uždaras idealus (kalbinis) ženklų pasaulis, būdamas mokslininkas, pašalina žmogaus pasaulį. Žmogus čia traktuojamas kaip mokslo struktūra (antropologijoje, psichologijoje), o sub-

³ Gadamerį ir Heideggerį sieja: 1) pirmojo paveldėtas iš antrojo žodynas (*Dasein*), 2) bendras conceptualus aparatas (išankstinių nuostatų ir tradicijos poveikio pripažinimas), 3) bendros temos (poezijos aiškinimas). Tad kodėl (Ricoeuro teigimu) Heideggerio kelias trumpas, jeigu Gadameris eina ilgoju hermeneutikos keliu?

⁴ „Hermeneutikoje ženklų universumas neuždaras“ (16, 100).

⁵ „Interpretacija yra lingvistikos ir nelingvistikos, kalbos ir gyvenimiško patyrimo sandūroje“ (16, 100).

⁶ Žr. mano straipsnį „Wittgensteinas – analitikas ar hermeneutikas?“ // „Problemos“. Nr. 56. 2000.

jektas tesireiškia mokslininko savimyla. Tai kartu platoniška ir švietėjiška mokslo samprata: kova už mokslo be priemaišų grynumą ir įsitikinimas mokslininko proto galia. Tačiau toks žmogaus galių išaukštinimas būdingas ir romantiškai genijaus koncepcijai, nors čia svarbesnis ne mokslas, bet menas. Tuo tarpu Platono tiesioji (ir mokslo) poezijai, melagei ir pamėgdžiotojai, teskiria trečią vietą po idėjos ir realybės, bet tiesa čia randama poetinės figūros – šėlo (beprotiško ir įkvėpiančio) – dėka, o dialektikos (teisingo samprotavimo) menas jam neatsiejamas nuo poetinio ir žaidybinio prado (11).

Struktūralistiniams skurdinančiam metodui Ricoeuras priešstato simbolio ir polisemijos teorijas. Simbolis neprieinamas lingvistinei traktuotei, nes jis – „nelingvistinės realybės išraiška“ (16, 100). Jis išreiškia, kartu nukreipdamas į atvirą formų pasaulį. Todėl Ricoeuras sako, kad simboliai „išjudina tai, ką išreiškia <...>. Jie atskleidžia paslėpdami“ (16, 182). Kaip tokią simbolio sampratą suderinti su hermeneutikos siekiu išaiškinti? Kaip interpretuoti patys simboliai?

Kadangi Ricoeuras kviečia prie konkrečios ženklinės refleksijos, nagrinėdamas simbolį apskritai pasitelksiu konkretų jo paties nagrinėtą – tėvystės – simbolį (14). Atkreipdamas dėmesį, kad tėvystė – ne struktūra, o raida, prancūzų filosofas iškelia dvejopą tėvystės simboliką: 1) kaip moralinės substancijos ir 2) kaip gyvo ryšio atspindį. Kadangi ryšys gali būti ne tik tarp žmonių, bet ir tarp Dievo bei žmonių, tėvystė įgauna dievišką matmenį. Tačiau šis dieviškas matmuo, kurį nagrinėja religijos filosofija, judėjimo krikščioniškoje tradicijoje nereiškia, kad Dievas – žmonių tėvas. Bent jau Senasis Testamentas neleidžia to tvirtinti⁷. Toks simbolio aiš-

⁷ Ricoeuras, pasiremdamas Šv. Rašto tyrinėtojais, nurodo, kad Dievas vadinamas „tėvu“ Senajame Testamente vos dvidešimt kartų (plg. vien Jono Evangelijoje – daugiau nei šimtą kartų).

kinimas būtų tiesus kelias, tinkantis teologijai ar psichoanalitikai⁸, bet ne Ricoeuro hermeneutikai. Tiesmukai Dievo, kaip žmonių tėvo, traktuotei prieštarautų ir mirties motyvas, susijęs su tėvystės simboliu. Ką reiškia prievartine (psichoanalizėje) ar sava (teologijoje) mirtimi miręs tėvas? Ar tai turi archeologijos, ar eschatologijos⁹ prasmę? Pastebėdamas, kad tėvystės santykių funduoja sąjunga, o ne atvirščiai, Ricoeuras teigia, kad Jahvės ir žmogaus sąjunga nėra simetriška, Jahvė – aktyvus jos poliuis. Taigi Senajame Testamente Dievas nėra žmonių tėvas. Ir vis dėlto tėvystė – dieviška. Kuo pasireiškia jos dieviškumas? Jahvė yra Dievas todėl, kad jis – vienas. Dievas teturi vieną vardą: jis – esantysis. Įvardijimas tolygus įsūnijimui. Taip – vardo dėka – Izraelis, o vėliau krikščionys tampa išrinktąja tauta, kurios maldos kreipinys yra „Tėve mūsų“. Žmogaus ir Dievo asimetriška sąjunga verčia žmogų melstis: „tebūnie šventas Tavo vardas“ ir „teesie Tavo valia“. Įvardijimas reiškia Dievo valios prioriteto pripažinimą. Panašiai tėvas šeimoje tampa nariu, jis „ištraukia į sudėtingą jausminių, racionalių <...> determinacijų sistemą“ (14, 213). Tėvo nebėra, jis susilieja su šeima. Šeimoje tėvas miršta. Tačiau ši mirtis nėra prievartinė, kaip psichoanalizė. Priešingai, ši mirtis, kuri atitinka Biblijos teisuolio mirtį už kitą, teikia tėvo įvaizdžiui geradarystės ir mialaširdystės prasmę. Tai viltinga mirtis, o „viltis

⁸ Tiek teologija, tiek psichoanalitika apsiriboja simbolio prasmų nuorodom, t. y. traktuoja jį statiškai. Pavyzdžiui, lazda pirmajai – kryžiaus, antrajai – vyriškų genitalijų tipas. Tokia traktuotė, atrodo, neleidžia susitikti šventybei (kryžius) ir nešvankybei (genitalijos). Bet, Ricoeuras ne tik pasitelkia abu diskursus, bet ir praturtina juos, aiškindamas tėvystės simbolį. Kaip jis tai padaro, matysime vėliau.

⁹ Psichoanalitikoje neapykanta tėvui susijusi su infantiliu nesąmoningu pavyduliavimu tėvui motinos, o krikščionybėje Kristaus mirtis reiškia nuodėmių išpirkimą, kartu ir naujo atėjimo pažadą.

yra perteklius lyginant su pažinimu ir veikla“ (14, 215). Taip tėvo mirtis, būdama viltinga, apima moralinį ir komunikacinį (tėvo ir sūnaus nesavanaudis bendravimas) aspektus. Drauge viltinga mirtis suponuoja kūrybinį aspektą. Kūrybinis aspektas reiškia dinaminę simbolio, apimančio ir archeologiją, ir eschatologiją, sampratą. Šia prasme Ricoeuras sako, kad tėvystė – raida, o ne struktūra. Dinaminė simbolinė interpretacija¹⁰ leidžia Ricoeurui ieškoti skirtingų filosofinių disciplinų bendrovardiklio ir teigti, kad tėvo mirties simbolis – psichoanalizės, dvasios fenomenologijos ir religijos filosofijos jungtis. Mirtis, kaip savęs išsižadėjimas, dvasios fenomenologijoje reiškia susiliejimą su šeima, religijos filosofijoje – vilties horizonto atvėrimą, o psichoanalizėje – savo narcizinės sąmonės demaskavimą. Taigi konkreti ženklinė refleksija reiškia simbolio (šiuo atveju – tėvo mirties) interpretaciją skirtingų filosofinių diskursų fone. Bet kaip tik todėl, kad tai ilgasis kelias, ženklinė refleksija yra integrali, nes šivieno konkretaus simbolio archeologija jungia skirtingas disciplinas. Kartu ženklinė refleksija, skirtingai nei struktūralizmas, žmogaus pasaulį traktuoja kaip atvirą. Tai ne tik labiau optimistinė (atsivėria vilties horizontas), bet ir labiau humaniška (žmogus – kūrybingas) traktuotė, kuri prieinama dinaminei simbolinei interpretacijai. Bet ši atvira, nors kartu integrali, interpretacija nesuderinama su švietėjiška mokslininko savimybės ar romantiška menininko genijaus koncepcijomis, kurios, atrodo, tiesiausiu keliu steigia subjektą. Tačiau Ricoeuras eina ilguoju hermeneutikos keliu.

Atviras žmogaus horizontas ir simbolinė jo interpretacija suponuoja polisemijos teoriją. Po-

¹⁰ Kitaip Ricoeuras šią dinamiką apibūdina fantazmo virsmu į simbolį.

lisemiją, arba daugiaprasmybę, Ricoeuras apibrėžia kaip išraiškos gebą reikšti keletą dalykų vienu metu¹¹. Matėme, kad tėvo mirties simbolis apima ir etinę, ir religinę, ir socialinę prasmes. Be to, jis labai svarbus subjekto sąvokos revizijai. Kitaip daugiaprasmybę Ricoeuras vadina kalbos alegorine funkcija ir priešina ją struktūralistų ženklinimo funkcijai. Tačiau tai nėra kalbos nukrypimas nuo normos, priešingai, „polisemija ir simbolizmas priklauso sferai, kur susidaro ir funkcionuoja bet kokia kalba“ (16, 110). Polisemijos teorija – ne tik akibrokštas struktūralizmui ir loginiam pozityvizmui, siekiam išvalyti bent jau mokslo kalbą nuo dviaprasmybių¹². Tai kalbos – alegorinės ir simboliinės – poetinis traktavimas. Dabar grįžkime prie šio darbo temos ir paklauskime: ar ilgasis hermeneutikos kelias reiškia mąstyti supratimo dalyką kaip daugiaprasmi, simbolinį ir menišką? Jeigu taip, kur kertasi hermeneutikos siekiai su estetikos ir poetikos siekiais? Tokia dalykų padėtis, kaip minėta, neišvengiamai skatina subjekto sąvokos reviziją. Tad kaip čia traktuojamas subjektas?

Norėdamas atsakyti į minėtus klausimus, atsigrežiu į Gadamerio – hermeneutikos puoselėtojo XX amžiuje – filosofiją.

2. Estetinis lankstas

Gadameris „Tiesą ir metodą“ pradeda meno kūrinio (žaidybinių, laiko bei tragiškų) bruožų aptarimu, o baigia kalbos, kaip hermeneutikos horizonto, analize. Jeigu meno kūrinio supratimas jam tampa hermeneutikos modeliu, ar nėra estetiškas lankstas – ilgasis hermeneutikos kelias?

¹¹ „Taip apibrėžiu tam tikrą prasmės būdą, pagal kurį kokia nors išraiška, turinti kintančią reikšmę, reiškia vieną dalyką, o tuo pačiu metu – kitą, drauge reikšdama ir pirmą“ (16, 97).

¹² Tai mažiau rūpi šiame darbe.

Kitur (5) jis pabrėžia, kad poezija, būdama kalbinė, – svarbiausias menas, artimas filosofijai. Jei taip, hermeneutikai būdingas ir kitas – poetinis – lankstas. Ar estetiškas lankstas skiriasi nuo poetinio ir kokią vietą čia užima subjektas?

Menas Gadameriui pirmiausia – žaidimas, apimantis pamėgdžiojimą ir atpažinimą. Ką reiškia čia žaidimo primatas prieš žaidžiančiojo sąmonę¹³? Žaidėjas, norėdamas patekti į uždarą meno kūrinio pasaulį, paklūsta jo taisyklėms. Iš pradžių atrodo, kad tai vyksta žaidėjo identiteto, t. y. nepriklausomos subjekto savimoneš, sąskaita. Pats žaidėjas, kaip ir tėvo simbolio atveju, miršta. Pasak Gadamerio, meno kūrinio akivaizdoje akimirksniu įvyksta žiūrovo savimarša¹⁴. Negana to, žiūrovui atpažįstant tai, kas vaizduojama, dingsta ir aktorius¹⁵. Kas užpildo kūrybos erdvę, jei dingsta ir žiūrovas, ir aktorius? Ricoeuras apie kūrybą mįslingai sako, kad tai „nelyginant erdvė, kurios kitoj pusėj nusėda (kaip tai atsitinka su laiku) kūriniai“ (16, 343). Kūrybos laiko matmenį aptaria ir Gadameris, pastebėdamas, kad meno kūrinys – visada dabartiškas, jis vienalaikiškas suvokimui. Kitaip sakant, meno kūrinio dimensija – dabartis arba jo suvokimo akimirksnis. Bet šis minimalus laiko tarpas nereiškia, kad suvokimas nuskurdinamas. Priešingai, tai yra atpažinimo akimirksnis. Atpažinimas, kur dalyvauja dvi pusės – žiūrovas ir aktorius arba supratėjas ir tekstas, – nereiškia, kad atpažįstamas aktorius (pavyz-

džiui, Smoriginas) ar identifikuojamas tekstas (pavyzdžiui, fantastinis romanas). Atpažįstama ir ne tai, ką vaizduoja aktorius ar aprašo tekstas. Atpažįstama tai, kas jau tarsi įvykę jam. Aktoriui pamėgdžijant, žiūrovas atpažįsta save. Tai abipusis virsmas. Todėl Gadameris sako, kad hermeneutika – perteikimo susitikimo byla¹⁶, o kalba – hermeneutikos prielaida – „visuomet yra buvimas vieno su kitu“ (4, 259). Bet šis „kito dalyko ir kito asmens“ (4, 281) suponavimas nereiškia supratimo skurdinimo ir subjekto autonomijos ribojimo. Atvirkščiai, tai reiškia atvirumą savo ir kitų nuomonių santykiui¹⁷. Ši etinė buvimo su kitu prielaida atitinka estetinę akimirksnio sampratą: meno kūrinio momentinis atpažinimas apima tradicijos praeitį ir kūrybinę ateitį. Šiuo atžvilgiu akimirksnis – talpiausias laiko tarpas. Lygiai taip subjektas, tiek ištirpdamas estetinėje meno kūrinio pajautoje, tiek kito supratime, su kalbos pagalba turtėja. Tai leidžia Ricoeurui teigti „esmi“ prioritetą prieš dekartiškąjį „maštau“, o Gadameriui apibrėžti pagrindinį hermeneutikos dėsni – horizonto. Prasmės horizontas, kuriame susitinka tradicija ir kūrybinė kreiptis, mano ir kito nuomonės, skaitytojo ir autoriaus lūkesčiai, atitinka būties horizontą, apimantį ir pakeleivystės tragizmą¹⁸, ir dovanos (kūrybinės atverties) motyvą. Panašiai tėvo mirties simbolis išreiškė subjekto netektį (mirtis), bet kartu ir dovaną (viltis). Gadamerio hermeneutinis horizontas, ati-

¹³ „Hier wird der Primat des Spieles gegenüber dem Bewußtsein des Spielenden grundsätzlich anerkannt“ (6, 100).

¹⁴ „Die absolute Gegenwart, die Seinsweise des ästhetischen Seins bezeichnete und ein Kunstwerk dennoch überall dasselbe ist, wo immer es solche Gegenwart wird, so ist auch der absolute Augenblick, in dem ein Zuschauer steht, Selbstvergessenheit und Vermittlung mit sich selbst zugleich“ (6, 122).

¹⁵ „Über der Erkenntnis dessen, was er darstellt, verschwindet er ganz“ (6, 109).

¹⁶ „Vielmehr schien uns die ganze Würde der hermeneutischen Erfahrung <...> darin zu bestehen, daß hier nicht einfach unter Bekanntes eingeordnet wird, sondern das, was in der Überlieferung begegnet, uns etwas sagt“ (6, 463).

¹⁷ „Solche Offenheit aber schließt immer schon ein, daß man die andere Meinung zu dem Ganzen der eigenen Meinung in eine Verhältnis setzt oder sich zu ihr“ (6, 253).

¹⁸ Plg. Heideggerio vakaro brėkšmą (Dämmerung), kaip pakeleivystę myriop (9), ar miško takus (Holzwege), kaip lemtingą aplinkkelį (7).

tinkantis Ricoeuro polisemiją¹⁹, yra supratimo pagrindas, nes jis suponuoja tiek buvimą su kitais, tiek buvimą su savim pačiu. Tačiau hermeneutika, kaip etikos ir ontologijos prielaida, pasinaudojo ilguoju – estetikos – keliu. Ar sutampa estetikos ir poetikos aplinkkeliai?

3. *Poetinis lankstas*

Poetika suprantama dvejopai: 1) kaip poezijos interpretavimo ir 2) kaip eilėdaros menas. Nors antroji samprata rūpėjo Aristoteliiui, Gadameris ją palieka filologijai, o Ricoeuras panaudoja (kartu savitai interpretuodamas Aristotelio *Poetiką*) kurdamas intrigos ir pasakojimo teoriją, kurios čia neaptarinėsiu. Sakydamas poetika, turėsiu galvoje poezijos aiškinimą. Tai bendra vėlyvojo Heideggerio, Gadamerio ir Ricoeuro tema. Heideggerį ir Ricoeurą kol kas palikdamas nuošaly, paklausiu: ar poezijos kūrinio aiškinimas nėra atskiras meno kūrinio aiškinimo atvejis Gadamerio filosofijoje? Kitaip sakant, ar estetika neapima poetikos? Pirmas žvilgsnis į Gadamerio raštų tomą, skirtą estetikai ir poetikai (5), atrodo, tai patvirtintų. Eilėraščiui galioja tai, kas ir meno kūriniui: jo tartyje (*Sage*) sleidžiasi dabartis, apimdama poeto pamėgdžiojimą ir atpažinimą. Pamėgdžiojimas čia reiškia tai, kad poetas įtrauktas į siužeto žaidimą, o atpažinimas – skaitytojo asmeninį posmo suvokimą. Taigi atrodytų, kad estetika apima poetiką (ar bent jau sutampa su ja) tiek turiniu, tiek formaliu požiūriu (abiems skirti darbai paties autoriaus įtraukti į 8-ąjį raštų tomą). Tačiau, kaip minėta, poezija Gadameriui – ypatinga meno rūšis pirmiausia todėl, kad ji kalbinė. Kalba – supratimo prielaida ir sąlyga. Kaip tik todėl Gadameris ieško kalbiškumo net muzikoje, dailėje ar architektūroje. Ar to pakanka atskirti poetiką nuo estetikos?

¹⁹ Dviprasmybė – „stiprybė, o ne silpnė“ (6, 463).

Trumpam grįžkime prie Ricoeuro. Jis taip pat pabrėžia kalbos svarbą teigdamas, kad kalba – tai dovana, o mąstymas – šios dovanos pripažinimo liudijimas²⁰. Matėme, kaip tėvo mirties simbolio atveju subjekto išsižadėjimą lydi buvimas su šeima, o žiūrovo ištirpimą atpažįstant – buvimas su kitu dovana. Dovanos motyvas būdingas „poetiniam žmogaus buvimui“ (Heideggeris). Šia prasme „poezija – <...> kūryba pačia plačiausia žodžio prasme“ (14, 200). Vietoj žodžio „poezija“, manau, čia labiau tiktų filosofinės poetikos terminas. Subjektas, nors, o galbūt kaip tik todėl, kad jis išnyksta dėl hermeneutinio buvimas su kitu, čia tampa estetikos ir etikos sankirtos tašku. Tokiu būdu filosofinė poetika, apimdama abu – etikos ir estetikos – aspektus, tampa platesne disciplina už estetikos teoriją. Ontologiniai motyvai²¹, suartinantys vėlyvąjį Heideggerį, Gadamerį ir Ricoeurą, dar labiau išplečia filosofinės poetikos ribas. Tačiau filosofinė poetika turi kitą bruožą, kuris, atrodo, siaurina ją lyginant su estetikos teorija. Nors ir yra dovanos motyvas, tėvo mirtis – tragiška. Interpretuodamas Sofoklio tragediją²² Ricoeuras pastebi, kad Edipo tragedija – ne tėvažudžio, bet karaliaus. Kitais žodžiais, tai „pasitikinčios savimonės krachas“ (16, 178). Tai platoniškosios tiesieškos ir dekartiškojo subjekto krachas, atveriantis pesimizmo bedugnę. Prie šito suvokimo ateinama ilguoju hermeneutikos keliu, kuris yra semantinis, estetinis ir poetinis lankstas. Tačiau filosofinė poetika, apimdama tragiškąjį

²⁰ „Kai ‘šnekėjimas’ tampa ‘bylojimu’ arba, greičiau, kai ‘bylojimas’ gyvuoja mūsų kalbos ‘šnekėjime’, kalbą turime kaip dovaną, o mąstymą – kaip šios dovanos pripažinimo liudijimą“ (14, 198).

²¹ Čia jų plačiau neaptarinėsiu.

²² Ricoeuras, kaip pats sako, eina priešingu keliu nei Freudas, kuriam rūpėjo Edipo komplekso regresija. Prancūzų filosofo kelias – progresyvosios sintezės (16, 177). Kadangi psichoanalizė nėra šių svarstymų objektas, plačiau to neaptarinėsiu.

motyvą, nėra pesimistinė. Tragizmas čia reiškiasi, anot Gadamerio, φόβος (baimės) ir ελεος (užuojautos) sąskambiu, kuris, kaip buvimas su kitu, teikia žiūrovui vientisumą ir grąžina prie savęs. Šia prasme, perfrazuojant Freudą, galima teigti, kad kūryba – tai tragiška sublimacija. Tokia kūryba, ištirpdanti kūrėjo subjektą supratimo ir buvimo su kitu horizonte, kaip tragiškas fenomenas, yra filosofinės poetikos nagrinėjimo objektas, kuriam paskutinius savo gyvenimo metus paskyrė Heideggeris ir kurį, kaip ilgąjį hermeneutikos kelią, pasirinko Gadameris ir Ricoeuras.

4. Išvados

1. Ricoeuro tėvo mirties simbolio analizė parodo, kaip konkreti ženklinė refleksija integruoja skirtingas filosofines disciplinas. Drauge ji, traktuodama žmogaus pasaulį kaip atvirą, apima kūrybinį aspektą. Todėl simbolinė traktuotė teigia tėvo mirtį esant optimistine ir humaniška.

2. Ženklinė refleksija suponuoja polisemijos prielaidą: kalba – alegorinė ir simbolinė, todėl traktuotina poetiškai. Tai Ricoeuro semantinis hermeneutikos lankstas.

3. Gadamerio filosofijoje etinė buvimo su kitu prielaida atitinka estetinę akimirksnio sampratą: meno kūrinio momentinis atpažinimas apima tradicijos praeitį ir kūrybinę ateitį. Ši sankirta, nurodydama hermeneutinį horizontą, apima ir buvimą su kitu, ir buvimą su savim. Tai estetinis kelias: meno kūrinio suvokimo modelį Gadameris panaudojaukurdamas hermeneutikos modelį.

4. Subjektas, išnykdamas dėl hermeneutinio buvimo su kitu, tampa estetikos ir poetikos sankirtos tašku. Todėl filosofinė poetika, kurios objektas – šis tragiškas, bet optimistinis buvimas, nesutampa su estetikos teorija.

5. Filosofinė poetika vienija vėlyvojo Heideggerio, Gadamerio ir Ricoeuro kūrybos motyvus ir yra ilgas hermeneutikos kelias, atvedantis prie subjekto sąvokos rekonstrukcijos: subjektas būna su kitu tragiškos kūrybos hermeneutiniame horizonte.

II. Hermeneutikos ir poetikos sankirta Gadamerio filosofijoje

XX amžiaus hermeneutikos gaivintojo Gadamerio „*Tiesa ir metodas*“ (6) prasideda estetikos teorijų apžvalga ir meno kūrinio ontologijos (žaidybinės, laiko ir tragiškos dimensijų) išskėlimu, o baigiasi kalbos, kaip hermeneutikos horizonto, analize. Raštų tome, skirtame estetikai ir poetikai (5), jis pabrėžia kalbos svarbą mene: viena vertus, poezija (kalbinė) – jam ypatingas menas, artimas filosofijai, kita vertus, jis nagrinėja nekalbinių menų (muzikos, architektūros, dailės) kalbiškumą supratimo metu. Jeigu kalba neatsiejama nuo meno (ypač poezijos), o šis – nuo hermeneutikos (nes menas pats suprastinas, o supratimo teorija išskleidžiama analizuojant meno kūrinį), ar sutampa poezijos aiškinimo (poetikos) ir supratimo teorijos laukai? Jeigu ne, koks poetikos ir hermeneutikos santykis? Ar antroji apima pirmąją? Norėdamas atsakyti į šiuos ir kitus klausimus, pirmiausia (1. Supratimas) panagrinėsiu meno kūrinį, kaip supratimo objektą, kalbą, kaip supratimo sąlygą, ir dialogą, kaip supratimo priemonę. Vėliau (2. Horizontas) aptarsiu supratimo horizontą, kaip klausimą, prasmę ir bendravimą. Galiausiai (3. Kūrinys) grįšiu prie poetikos ir hermeneutikos santykio, nagrinėdamas kuriamąją pastangą, poezijos ir filosofijos bendrumą ir buvimą čia, kaip kūriniumi įtarpintą būti.

1. Supratimas

Gadameris apverčia estetikos ir meno kūrinio santykį: estetika ne tik neatskleidžia meno bū-

ties, ji pati paklūsta žaidimui²³. Jeigu menas neprieinamas estetikai, kaip jis prakalbinamas ir kas čia yra žaidimas, apimantis pamėgdžiojimą ir atpažinimą? Pasak filosofo, „meno kūrinys yra žaidimas, t. y. jo tikroji būtis (*eigentliches Sein*), neatskiriama nuo jo vaizdavimo“ (6, 116). Meno kūrinys, tars visą pasaulį, ne tik sau pakankamas²⁴, jis sugeba įveikti atstumą tarp teksto (poezijoje) bei skaitytojo ir pretenduoja tapti supratimo matu, nes prie jo negalima nieko nei pridėti, nei atimti. Kaip paskiras meno atvejis – meno kūrinys – gali būti filosofinės disciplinos – hermeneutikos – matu? Kokias hermeneutikos idėjas maitina šio paskiro atvejo supratimas?

Gadameris pastebi, kad „meno kūrinys be galo atviras vis naujoms integracijoms“ (4, 57). Jis niekada nėra duotas *kaip toks* (*ein solches*), jis kaskart atsiveria susitikdamas su kūrybinėmis supratėjo pastangomis. Jo atvirumas ir intencionalumas drauge reiškia, kad jis neišsemiamas sąvokiniu mąstymu, šiuos „rėmus susprogdino menininko kūryba“ (5, 320). Be to, meno kūrinys – visada vienijantis²⁵. Tai būdinga ne tik muzikos ar poezijos atveju, kur ritmas ir tonacija diktuoja sąsąskambius. Gadameriui labiau rūpi sąsąskambis tarp kūrėjo ir supratėjo, *hermeneutinis tapatumas*. Kaip žiūrovui ar skaitytojui spindi meno kūrinys? Kaip tai siejasi su vėlyvojo Wittgensteino *nušvitiimu*? Koks čia filosofijos, kuri tegyvuoja *sąvokų terpėje*, vaidmuo? Tai kitu aspektu iškilę tie patys klausimai apie meno kūrinio ir hermeneutikos santykį. Jie atskleis-

tų ne tik hermeneutikos, kaip (meno kūrinio) supratimo praktikos, bet ir apskritai supratimo teorijos²⁶ ašį bei jos santykį su filosofine poetika.

Pirmiausia aptarsiu tokias meno kūrinio dimensijas kaip žaidimas, pamėgdžiojimas ir atpažinimas. Kas yra žaidimas Gadameriui? Jeigu tai meno ypatumas, o menas tikresnis ir tirštesnis už tikrovę²⁷, ar nėra pati tikrovė, kaip hermeneutikos objektas, tik žaidimas? Atrodytų, panašu į vėlyvąjį Wittgensteiną: kalbos žaidimai apima įvairias žmogaus elgesio formas. Tačiau žaidimas siejasi su vaikiška, komiška, nerimta veikla. Ar tikrovė (tiek meninė, tiek neminė) Gadameriui – komiška? Kuo, hermeneutikos požiūriu, pagrįsta skirtis tarp meninės ir nemeningos tikrovės?

Juokas Gadameriui teikia *estetinę laisvę*, panaikindamas ribą tarp sceninės vaidybos ir žiūrovo realybės. Juokas akimirksniui paverčia realybę vaidyba²⁸, taip įveikdamas atstumą tarp scenos ir salės, tarp meno ir supratėjo. Tačiau ši juoko funkcija neturi nieko bendro su vaikiškumu ir nerimtumu. Priešingai, nesupratimo ir svetimumo įveika – rimtas supratimo teorijos uždavinys, hermeneutikos idealas. Anot Gadamerio, žaidimas, kaip *meno kūrinio buvimo būdas* (*Seinsweise des Kunstwerkes*), nors ir primamas sutartinai nerimtai, pats „nustatomas (*bestimmt wird*) tikslo rimtimi. <...> Tik rimtis žaidžiant leidžia žaidimui kaip tokiam būti (*lässt das Spiel ganz Spiel sein*)“ (6, 97). Negana

²³ „Meno būtis nenustatoma kaip estetinės sąmonės objektas, nes, atvirkščiai, estetiškas santykis yra daugiau, nei jis save suvokia. Jis yra vaizdavimo būties prieigų (*Seinsvorganges der Darstellung*) dalis ir savo esme priklauso žaidimui kaip tokiam“ (6, 111).

²⁴ „Ein Kunstwerk ist eine ganze Werk, die sich in sich selbst genügt“ (6, 318).

²⁵ „Ein Kunstwerk, das gelungen ist, ist immer ein gelungenener Versuch der Einigung von Auseinanderfallendem“ (5, 213).

²⁶ Toks buvo Gadamerio „Tiesos ir metodo“ siekis.

²⁷ Apie teatrą ar filmą Gadameris sako: „Es ist zu wirklich. So wirklich ist die Wirklichkeit nicht. Es ist alles so kondensiert und so komponiert, daß man sich leicht irrt und das Bild nicht als ein glücklich festgehaltenes Geschehen, sonder als eine künstliche Verdichtung nimmt“ (5, 255).

²⁸ „Im Lachen <...> die Wirklichkeit ihren Wirklichkeitsdruck für einen Augenblick verliert und zum Schauspiel wird“ (5, 355).

to, žaidimas įtraukiamas į uždara meno pasaulį, kuris ne tik nejuokingas, jis – tragiškas²⁹. Tragiškumas čia reiškiasi dvejopai: 1) kaip sukrečiantis poveikis žiūrovui (Aristotelis) ir 2) kaip etinis metafizinis fenomenas (Gadameris). Pirmasis poveikis nulemtas fabulos, dramos įvykių staigaus virsmo. Tai stiliaus klausimas, atitinkantis Aristotelio poetikos – eilėdaros meno – sampratą. Antrasis – pamatinis fenomenas (*Grundphänomen*) ir prasminė figūra, bendra dramai ir epui, t. y. išliekanti menine figūra. Tai meno turinio klausimas. Ar šis tragiškas fenomenas būdingas žmogaus gyvenimui, matysime vėliau. Gadameris, likdamas Aristotelio sekėju, kartu išplečia jo poetikos sampratą: filosofinė poetika nėra tik eilių (bendriausia prasme – meno) sudarymo technika, ji apima ir aiškinimą, ir kūrybą. Kūryba turi ontologinį matmenį dvejopa prasme: 1) meno kūrinys – uždaras pasaulis su savo imanentiniais kriterijais, 2) meno kūrinys atveda prie būties. Ar meno kūrinys tėra vienintelės būties prieigos, ar būtis turi kitą, tiesioginį, jos skleidimo būdą? Gadamerio hermeneutikos kelias – ilgasis³⁰ ar trumpasis? Prie šio klausimo dar grįšiu (3. Kūrinys). Kolkas aišku, kad Gadamerio kelias, skirtingai nei Heideggerio, – estetiškas: hermeneutika, apimdama ontologiją, skleidžiasi suprantant ir aiškinant meno kūrinį.

Kaip meno kūrinys atveda prie būties, pade-
da suprasti pamėgdžiojimo ir atpažinimo teo-
rijos. Gadameris pabrėžia, kad pamėgdžioji-
mas (*Nachahmung*) nėra savęs slėpimas, tai
vaizdavimas, nuoroda: „pamėgdžiojant visada
atsiveria daugiau, nei siūlo vadinamoji tikro-
vė“ (5, 91). Kas atsiveria ir ką nurodo pamėg-

džiojimas? Filosofas pastebi, kad pamėgdžio-
jimo kilmė – ritualinė, pirminis pamėgdžio-
jimo turinys – religinis. Tačiau dieviška nuoro-
da išnykusi šiuolaikiniame mene, o ritualas vir-
to švente. Jeigu menas nebeturi tiesioginių re-
liginių sąsajų, ką nurodo pamėgdžiojimas? Pa-
mėgdžiojimas neatskiriamas nuo atpažinimo.
Aktoriui mėgdžiojant, žiūrovas atpažįsta. Žiū-
rovas (bendriausia prasme – supratėjas) atpa-
žįsta tai, kas jau yra *tarsi* įvykę jam³¹. Aktoriui
pamėgdžiojant, šioje nuorodoje žiūrovas atpa-
žįsta save. Taip nuoroda tampa abipusiu vir-
smu, kur aktorius be žiūrovo šurpintų „tuščia
kauke be vidujybės“ (5, 303), o žiūrovas be ak-
toriaus nesugebėtų išsilaisvinti iš „tada ir da-
bar“ atsitiktinybės. Kaip tik atpažįstant žiūro-
vui „visiškai kūniški“ aktoriaus gestai suspin-
di „visiškai dvasiški“. Atpažinimas tragiškas,
nes jis 1) pažadintas netikėtos dramos įvykių
eigos, 2) suspindi akimirksniu. Taip teatro ap-
linkoje išryškėja abiejų paskirtis: aktoriaus –
rodyti, žiūrovo – atpažinti. Šia prasme Gada-
meris kalba apie dvigubą mimezę, kur poeto ir
aktoriaus pamėgdžiojimas sutampa vienoje čia-
būtyje³². Tik šios rodymo ir atpažinimo sąly-
gos leidžia kalbėti apie būtį, kuri yra tragiška
bendra būtis. Matėme, kad tragizmas – subjek-
to (tėvo mirties ar žiūrovo ištirpimo atveju)
buvimo su kitu būdas. Kartu tai ir hermeneuti-
kos sąlyga: supratimas įmanomas tik kūrėjui
paisant nukreiptumo, o supratėjui – atvirumo.
Šios sąlygos nepaisymas atveda prie klaidin-
gos genijaus estetikos, kur kūrėjas pasirodo
kaip tuščia (nesuprantama) kaukė be atpažįs-

²⁹ Lygiai taip tragiškas ir Wittgensteino kalbos žaidimas: mes neturime pasirinkimo, nes esam auklėjami atlikti *tokius veiksmus*, vartoti *tokius žodžius ir tokiu būdu reaguoti* (13, 6.).

³⁰ Čia paprieštarausiu, kad Heideggeriui būtis skleidžiasi *Dasein*'o laikiškumo horizonte, o ne tiesiogiai (8).

³¹ „Wiedererkennen heißt vielmehr, etwas als das schon einmal Gesehene erkennen“ (5, 32).

³² „Wir haben hier also ein doppelte Mimesis: der Dichter stellt dar und der Spieler stellt dar. Aber gerade diese doppelte Mimesis ist eine: was in der einen und in der anderen zum Dasein kommt, ist das gleiche“ (6, 112).

tamos būties. Tuomet aktorius judesys tampa bekūne pompastika, o jo žodis sklando viršuj, su dviguba jėga čia daugindamasis, bet nenusileidamas iki žiūrovo. Tai komiškas vaizdas, priešingas tragiškai tikrojo supratimo padėčiai. Bet ši estetinė dalykų padėtis, šis supratimo teatras neleidžia griežtai skirti realybės nuo meno. Priešingai, menas yra tikroviškesnis už realybę, nes čia atpažinimu suspindi supratėjo tikroji būtis, skirtingai nuo tiesioginės „realios“ būties. Taip estetiškas modelis tarnauja Gadamerio hermeneutikai. Būties teorija čia – antrinė hermeneutikos atžvilgiu. Taigi kelias link būties čia dvigubai ilgesnis: per supratimo teoriją ir jos estetinių modelių.

Bet estetiškas modelis – kalbinis. Kalba ne tik perteikiamas raštas, kuris drauge su kalba ir skaitymu sudaro hermeneutikos triadą. Pati supratimo eiga – kalbinė, kalba ištirpdomas horizontas tarp teksto ir supratėjo³³. Panašiai kaip meno kūrinys, kalba, būdama supratimo tarpininkas, nėra joks pažinimo kliuvinys, priešingai, ji išplečia mūsų žiūrą³⁴ iki būties begalybės³⁵. Ką bendro turi šis kalbos atvirumas ir estetiškas hermeneutikos modelis? Kodėl Gadameriui svarbiausias menas – poezija? Ar estetika apima poetiką? O gal atvirkščiai? Prieš skleisdamas šiuos klausimus, pagnūrinėsiu, kas Gadameriui – horizontas.

2. Horizontas

Horizontas neatsiejamas nuo klausimo ir atsi-
veria tiek semantinėje (prasmės horizontas), tiek

³³ „Im Verstehen geschehende Verschmelzung der Horizonte die eigentliche Leistung der Sprache ist“ (6, 359).

³⁴ „Die eigene Sprachwelt, in der einer lebt, ist nicht eine Schranke, die die Erkenntnis des Ansichseins verhindert, sondern umfaßt grundsätzlich alles, wohinein sich unsere Einsicht zu erweitern und zu erheben vermag“ (6, 423).

³⁵ „Vielmehr liegt in jeder Sprache ein unmittelbarer Bezug auf die Unendlichkeit des Seienden“ (6, 429).

etinėje (dialogo horizontas) plotmėse. Teigdamas, kad klausti sunkiau nei atsakyti³⁶, Gadameris pastebi, kad klausimas atveria³⁷, bet ši atvirybė nėra beribė, ji apribota klausimo horizonto. Filosofas kalba ir apie hermeneutikos (6, 352), pasaulio bei kalbos (5, 347) horizontus. Kaip horizontas gali apriboti? Koks yra meno horizontas? Ar klausimo, pasaulio, kalbos ir hermeneutikos horizontai sutampa?

Gadameris atsiriboja nuo gryno, be būties dimensijų, žinojimo³⁸, kuris esąs gamtos ir tikslųjų mokslų objektas. Hermeneutikos, kaip dvasios mokslo (*Geisteswissenschaft*), užduotis – išaiškinti supratimo sąlygas ne kaip metodą. Toks klausimo skleidimas būdingas tiksliesiems, bet ne dvasios mokslams. Hermeneutika ir apskritai dvasios mokslai yra greičiau susitikimo perteikiant, o ne tiesos atradimo byla. Tačiau šis susitikimas perteikiant reikalauja supratėjo atvirumo tekstui (bendriausia prasme) pastangos, kuriai priešinasi prietarai (*Vorurteile*) ir išankstinės nuomonės (*Vormeinungen*). Juos išaiškinti ir įveikti – hermeneutikos uždavinys. Bet kaip tai įmanoma, jeigu prietarai (*Vorurteile*) esmingesni už spresmą (*Urteile*)³⁹, o „individuo savi-
monė tėra uždaros istorinio gyvenimo elektros grandinės žiežirba“ (6, 261)? Matėme, kad lygiai taip žaidimas įtraukia individą taip, kad jo sąmonė tampa antrine paties žaidimo atžvilgiu⁴⁰. Panašiai Schopenhauerio individas, pasmerkta niekiui, nepriklausomai nuo jo valios,

³⁶ „Das Fragen – ganz im Gegensatz zu der allgemeinen Meinung – schwerer als das Antworten“ (6, 345).

³⁷ „Fragen heißt ins Offene stellen“ (6, 345).

³⁸ „Das hermeneutische Problem setzt sich von einem reinen, von einem Sein abgelösten Wissen offenkundig ab“ (6, 297).

³⁹ „Sind die Vorurteile des einzelnen weit mehr als seine Urteile die geschichtliche Wirklichkeit seines Seins“ (6, 261).

⁴⁰ „Hier wird der Primat des Spieles gegenüber dem Bewußtsein des Spielenden grundsätzlich anerkannt“ (6, 100).

ir vėlyvojo Wittgensteino žaidžiantysis privertas žaisti vienaip, o ne kitaip. Ar Gadamerio hermeneutika – pesimistinė?

Norėdamas atsakyti į šiuos klausimus, grįšiu prie meno – konkrečiai, poezijos – kūrinio. Bet prieš tai aptarsiu hermeneutikos etinius aspektus. Gadamerio teigimu, partnerystė yra pirmoji hermeneutikos, kaip pokalbio meno, sąlyga⁴¹. Jos nebuvimas atveda prie vienvardystės, duodančios dingstį nesiklausyti kitų. Kartu ši vienvardystė, artima genijaus estetikai, sugriauna trapų perteikimo doros santykį tarp „Aš“ ir „Tu“, kartu pašalindama supratimo galimybę. „Tu“ nėra daiktas, todėl „Tu“ pažinimas, skirtingai nei gamtos ar tiksliuosiuose moksluose (antropologijoje, psichologijoje), – specifinis⁴². Šio trapaus santykio nepaisymas pašalina supratimo prielaidas. Tuomet monologas vienvardystės pavidalu pakeičia dialogą, o instrumentinis požiūris į žmogų – hermeneutinį. Taigi supratimui gresia pavojai iš kairės ir iš dešinės: ir romantinė genijaus estetika, ir pozityvioji mokslo technologija pamina ypač trapų doros santykį tarp „Aš“ ir „Tu“. Kartu šie nukrypimai kairėn ir dešinėn, nepaisant jų nesutaikomos kilmės⁴³, susieina šiuolaikiniame žmogaus proto galimybių aukštiniame. Ši bendra genijaus estetikos ir instrumentinės anti-etikos aplinka siūlo „spekuliaciją vietoj tradicinių mainų“, „socialumą kaip šantažo grandinę“, „naikinantį statistinį abejingumą“, „įkaičių ir teroristų anonimiškumą“ (Baudrillardas).

⁴¹ „Die erste Bedingung für die Kunst des Gesprächs ist, sich jeweils des Mitgehens des Partners zu versichern“ (6, 349).

⁴² „Daß die Erfahrung des Du eine spezifische sein muß, sofern das Du kein Gegenstand ist, sondern sich selber zu einem verhält, ist klar“ (6, 340).

⁴³ Romantinė Apšvietos idealų kritika: proto tobulumas – mitas (6, 258).

Gadamerio hermeneutikos programa, atvirkščiai, numato gyvą kalbinį bendrabūvį⁴⁴, kuris apima „sutikto žodžio radimą ir daug bylojančio (*vielsagende*) tylėjimo mokymąsi“ (5, 349). Priešingai nei gamtos mokslų atveju, čia „kalba turi mintyje ne pati save, o kitą asmenį (*den Anderen*) ir kitą dalyką (*das Andere*)“ (5, 432). Pagarba kitam asmeniui čia paremta ne subjekto (kategorinio imperatyvo kūrėjo ir tikslosau) autonomija ar pareigos jausmu, kaip Kanto etikoje, bet supratimo, kaip kalbinio bendrabūvio, galimybe. Bet kartu šis kito horizontas (pavyzdžiui, šeima tėvui anksčiau nagrinētu atveju) kitu būdu (tragišku – tėvas miršta) steigia subjektą. Todėl Gadameris sako, kad supratimas – moralinis, ne loginis⁴⁵. Ši etika yra beribė ir ribota. Ji neturi ribų kaip horizontas ir ribota kaip susitikimas, kuris atitinka anksčiau nagrinėtą atpažinimą meno plotmėje.

Kadangi supratimas – kalbinis, iškyla semantinė plotmė. Matėme, kad semantinis planas Ricoeurui leidžia teigti polisemijos dėsni. Gadameriui „tikrasis hermeneutikos objektas – perteikimo visuma“ (6, 322). Kitaip sakant, supratėjui prieinamas visas tekstas, o ne jo fragmentai. Tiesa, visuma sąlygota jos dalių ir atvirkščiai (tai nusako hermeneutinis ratas), o įprasminimo procesas – begalinis⁴⁶. Taigi ir čia, kaip ir Ricoeuro atveju, atsiveria prasmės horizontas, kai tekste jau glūdi prasmės lūkestis (*Sinnerwartung*). Kaip prieinama prasmė, jei ji – begalinė? Supratimas, pasak Gadamerio, ir yra dalyvavimas bendroje

⁴⁴ „Das ist die Vollzugswahrheit des leibhaften Miteinander, in dem das Universum der Sprache sein Leben führt“ (5, 439–440).

⁴⁵ „Und Miteinander – sich – Verstehen, das heißt den anderen verstehen. Und das ist moralisch, nicht logisch gemeint“ (5, 346).

⁴⁶ „Die Ausschöpfung des wahren Sinnes <...> ist in Wahrheit ein unendlicher Prozeß“ (6, 282).

prasmėje⁴⁷. Bet, būdama bendra, supratimo metu prasmė kristalizuojasi individualiai: suprantama ne geriau, bet kitaip⁴⁸. Kalbinis yra ir pasaulėvaizdis, kuris turi būti atviras, kad galėtų plėstis ir kad būtų prieinamas kitiems⁴⁹. „Toks atvirumas reiškia, kad kitos nuomonės derinamos (*in ein Verhältnis setzt*) su savo nuomonių visuma arba savo – su kitom“ (6, 253). Taigi ir čia horizontas (šiuo atveju – prasmės) padeda susitikti savo nuomonėms su kitomis, taip praturtinamas pasaulėvaizdį ir įgalindamas supratimą. Priešingai, uždaras (genijaus) pasaulėvaizdis ne tik blokuoja supratimą, jis yra nedoras (nes pamina trapų „Aš“ ir „Tu“ santykį) ir skurdinantis (nes nemaitinamas kitų nuomonių). Todėl dvi-prasmybė – „stiprybė, o ne silpnybė“ (6, 463). Prasmės horizontą atitinka kalbos horizontas, apimantis būties begalybę (*Unendlichkeit des Seienden*). Būties horizontas atsiveria kalboje, kuri „nurodo universalią ontologinę struktūrą. <...> Suprantama būtis yra kalba“ (6, 450). Kaip ir meno atveju, individas kalboje atpažįsta savo būtį, kuri žodyje yra taip pat arti kaip ir kūniškame geste teatre. Todėl Gadameris sako: „žodis yra grynas įvykis“ (6, 396). Būtis atpažįstama, o kartu įvyksta supratimas (anot Wittgensteino, nušvitimas), ištarus vos vieną žodį, kuris apima ir bendrą (reikšmė), ir paskirą (atpažinimas) atvejus. Kaip toks, jis yra žaidimas su nagrinėtomis tragizmo dimensijomis. Bet būties tragizmas nereiškia pesimizmo: kalba kaip žaidimas leidžia susitikti (etinis aspektas), atpažinti (estetinis aspektas) ir suprasti (hermeneutinis aspektas), nors

⁴⁷ „Es ist die Aufgabe der Hermeneutik, dies Wunder des Verstehens aufzuklären, das nicht eine geheimnisvolle Kommunion der Seelen, sondern eine Teilhabe am gemeinsamen Sinn ist“ (6, 276).

⁴⁸ „Es genügt zu sagen, daß man anders versteht, wenn man überhaupt versteht“ (6, 280).

⁴⁹ „Als sprachlich verfaßte ist eine jede solche Welt von sich aus für jede mögliche Einsicht und damit für jede Erweiterung ihres eigenen Weltbildes offen und entsprechend für andere zugänglich“ (6, 423).

tai įvyksta netikėtai (dramatiškai susiklosčius aplinkybėms) ir trumpam (nušvitus akimirksniui). Matėme, kaip subjekto tragiškas savęs praradimas (tėvo mirtis šeimoje) sugražina jį prie savęs. Panašiai vėlyvojo Heideggerio miško takai (*Holzwege*) išreiškia lemtingą aplinkkelį (tiesaus kelio nėra) (7), o vakaro slinktis (*Dämmerung*) – pakeleivystę myriop (9), bet ir viena, ir kita neatsiejama nuo dovanos motyvo: tai praturtina nauju suvokimu. Tačiau Gadameriui savosios būties suvokimas – hermeneutikos reikalas, Heideggeriui – ontologijos, kuri, tiesa, skleidžiama laiko horizonte (*Sein und Zeit*), graikiškoje *ov* (ne *to ov*) aplinkoje (*Holzwege*) ar eiliuosenoje (*Unterwegs zur Sprache*). Bet lygiai taip Gadameris poezijoje ieško erdvės savo hermeneutikai. Matėme, koks svarbus Gadameriui meno supratimas. Jeigu supratimas – kalbinis, kokią vietą tarp menų užima poezija? Kuo artimos poezija ir filosofija? Ar galima kalbėti apie Gadamerio filosofinę poetiką kaip filosofinę discipliną? Ar ji teapima poezijos aiškinimą? Kokią vietą ji užima jo supratimo teorijoje?

3. *Kūrinys*

Gadameris poetinę schemą apibūdina kaip svetimos kalbos poetinio žodžio atpažinimą gimtojoje kalboje, savęs atpažinimą eiliuosenoje, skaitytojo kreiptį (*Auffüllen*) (5, 218–219). Be to, eiliuosena vienija prasmę ir skambesį, taip kalbai suteikdama pakylėtumą (*Gehobenheit*)⁵⁰. Nėgana to, graži kalba, yra ne tik gražiai pasakyta (poezija), bet ir pasakyta apie grožį (filosofija)⁵¹. Taigi graži kalba – pirmoji poezijos ir filosofijos bendrumo prielaida. Tačiau kokia kalba – graži? Čia

⁵⁰ „Das Zusammengehen der Sinnbezüge und der Klangbezüge verleiht der Sprache der Dichtung das, was oben ihre ‚Gehobenheit‘ genannt wurde“ (5, 291 – 292).

⁵¹ „Schöne Reden heißen nicht nur so, weil das in ihnen Gesagte schön gesagt ist, sondern auch deshalb, weil es etwas Schönes ist, was in ihnen gesagt ist“ (6, 320).

pat iškiltų gero skonio, genialios kūrybos ir kongenialios pagavos, t. y. estetiniai, kriterijai. Matėme, kad pastaruosius du, kaip nesuderinamus su atviros hermeneutikos programa, filosofas atmeta. Skonis, pasak Gadamerio, negrindžiamas logiškai, tai visuomeninio gyvenimo, apimančio papročius ir dorą, dalis. Tai išreiškia žaidimo sąvoka. Čia svarbiau atpažinimas, nes grožis – įvykis, „tariantis žmogiškos egzistencijos baigtinumą“ (6, 460). Jeigu Gadameris atmeta klasikinės estetikos teorijas, kaip jis aiškina meno kūrinį? Matėme, koks svarbus jo supratimo teorijai meno kūrinys ir jo suvokimas. Koks meno – visų pirma žodinio – pagrindinis bruožas ir kas priartina poeziją prie filosofijos?

Gadameris (po Nietzsches ir Heideggerio) patsebi, kad nei poezija, nei filosofija neturi pažangos. „Abiejose ir abiejų akivaizdoje svarbu kas kita: pasiekti, kad dalyvautum“ (5, 257). Su tuosusijęs kitas jų bendrumas: abi jos – neklaidingos, nes „anapus jų nėra jokio mato, kuriuo galima būtų jas pamatuoti ir kurį jos galėtų atitikti“ (5, 239). Bet kaip tik todėl abiems gresia tuščias žodis, atitinkantis aktoriaus bekūnij judesį ar genijaus kalbėjimą sau. Gadameris dar primena, kaip poezija ir filosofija buvo istoriškai sąlygotos viena kitos: filosofijos atgimimas XX a. sietinas su jos poetiniais siekiais. Bet svarbiausi jų bendrumai – ne šie.

Anot Gadamerio, svarbiausias filosofijos ir poezijos bendras bruožas tas, kad jų pinigas – auksinis. Ką reiškia auksinis pinigas? Pinigas – popierinis ar metalinis, kaip antai litas, – turi perkamąją vertę, kuri nurodo jo padengimą užsienio valiuta (lito atveju). Pats litas arba visai neturi vertės (popieriaus skiautė), arba turi daug mažesnę nei nurodo⁵² (metalo gabaliukas). Aukso pinigas (negirdėtas dalykas šiais

laikais), priešingai, turi savo vertę (aukso), kuri sutampa su jo nurodomąja verte. Lygiai taip filosofija ir poezija turi dvejomą vertę: tikrąją, kurią apibūdina žodžio grožis, ir nurodomąją, t. y. žodžio turinį, kuris atpažįstamas supratėjo. Todėl poezija apima žodžio prasmę ir skambesį, o filosofija gražiai taria apie grožį. Tai yra svarbiausias meno (ypač žodinio) bruožas – traukti akį ir nurodyti. Bet tai bendras poetinio ir filosofinio žodžio bruožas, teikiantis jam pakylėtumo. Pakylėtumas – poetikos dimensija – apima supratimo horizontą, kur susitinka poeto nukreiptumas ir skaitytojo prasmės lūkestis. Šis susitikimas įvyksta kaip atpažinimas kaskart, skaitant poezijos kūrinį. Taip poetika išreiškia supratimo begalinį atvirumą (horizontą) ir nušvitimo (atpažinimo) akimirksnį. Negana to, poetinis žodis, būdamas taupus, atitinka kūnišką aktoriaus judesį, kuris nurodo žiūrovui ar skaitytojui tuo toliau, kuo labiau artimas (kūniškas) yra. Simbolio ar alegorijos reikšminis horizontas apima buvimą čia (*Da-sein*) savo bylojimu, t. y. poetinio žodžio aukso vertė išreiškia ir ontologinį aspektą: poetiškai „įtarpinus laimima tikroji būtis“ (6, 112). Kitaip Gadameris sako: tai save rodanti būtis⁵³. Tai turi dvejomus sekmenis: 1) būtis Gadameriui skleidžiasi meno kūrinyje, pirmiausia poezijoje, t. y. dar kartą patvirtina, kad jo ontologinis (kartu ir hermeneutinis) kelias – ilgasis; 2) Gadamerio poetika, apimdama ontologinį aspektą, yra filosofinė disciplina; taip ji išplečia Aristotelio filologinę poetikos sampratą; kaip tik todėl poezija – svarbiausias menas: būdamas kalbinis, jis skleidžia būtį.

Taigi Gadamerio filosofinė poetika apima: 1) prasmės ir skambesio vienį, 2) savęs atpaži-

⁵² Kolekcinė pinigų vertė – taip pat nurodomoji, nes ji neatitinka tos medžiagos (popieriaus ar metalo) vertės.

⁵³ „Sein so wesenhaft das Sich-Zeigen einschließt“ (4. 135).

nimą, 3) skaitytojo kreiptį kaip supratimo horizontą, 4) ontologinį aspektą. Be to, 5) ji neturi pažangos ir yra neklaidinga. Visa tai leidžia ją laikyti 6) hermeneutikos modeliu. Taip klausimo, pasaulio, kalbos ir hermeneutikos horizontai sutampa filosofinėje poezijoje, numatančioje ir begalinę žmogaus kūrybinių galių kreiptį, ir savęs atpažinimą susitikimo metu. Tačiau šiuo požiūriu Gadameris nėra nuoseklus griežtai atskirdamas dvasios ir tiksluosius mokslus. Ir vieni, ir kiti – žmogaus kūrybinių galių ir susitikimo su savim (tegu kolektyvinio – gamtos moksluose) raiška. Filosofinės poetikos požiūriu nėra pažangos nei mene, nei gamtos moksluose: ir vienur, ir kitur viena samprata (meno kūrinio ar teorijos pavidalu) keičia kitą, dažnai nepalikdama akmens ant akmenų iš ankstesniosios⁵⁴. Turėdama tokių siekių, filosofinė poetika nėra estetikos teorijos dalis, nors ir sutampa (kaip modelis) su supratimo teorija.

Filosofine poetika apima dar vieną aspektą. Anot Gadamerio, pažinimas yra „mokymasis kančia“ (6, 339), savo žmogiško baigtinumo įsisąmoninimas⁵⁵. Poetinio žodžio įvykis dramatiškai padeda tai suvokti. Bet tai nėra pesimistinis suvokimas. Todėl filosofas kalba apie „kaskart naujai ateinančių poetinio žodžio buvimą, kuriame mes esame tikruose namuose“ (3, 278). Taigi galiausiai – 7) filosofinė poetika apima žmogiškosios būties tragizmą. Šia prasme tikrovė sutampa su žaidimu: poetinis žodis (žaidimas) padeda susitikti su savąja būtimi tragiskame (ne pesimistiniame) gyvenimo horizonte.

⁵⁴ Šio darbo tikslas nėra aptarinėti T. Kuhno ar P.Feyerabend'o pateiktus duomenis.

⁵⁵ „Die eigentliche Erfahrung ist diejenige, in der sich der Mensch seiner Endlichkeit bewußt wird“ (4, 340).

4. Išvados

1. Nagrinėdamas meną, Gadameris iškelia jo žaidybinę funkciją. Tačiau žaidimas, įtraukdamas į uždarą meno pasaulį, skleidžiasi tragiškai. Tragiškumas čia reiškiasi sukrečiančiu poveikiu žiūrovui ir etiniu metafiziniu fenomenu.

2. Kita meno dimensija – pamėgdžiojimas – neatskiriamas nuo atpažinimo. Aktoriui pamėgdžiojant, šioje nuorodoje žiūrovas atpažįsta save. Atpažinimas tragiškas, nes jis 1) pažadintas netikėtos dramos įvykių eigos, 2) suspindi akimirkomis.

3. Rodymo ir atpažinimo sąlygos nurodo ontologinį meno aspektą: menas tampa tragiška bendra būtimi. Kartu tai ir hermeneutikos sąlygos: supratimas įmanomas tik kūrėjui paisant nukreiptumo, o supratėjui – atvirumo. Taip estetiškas modelis tarnauja hermeneutikai, kur būtis teorija – tretinė po supratimo teorijos ir jos estetiško modelio.

4. Supratimo eiga – kalbinė: kalba ne tik ištirpdo horizontą tarp teksto ir supratėjo, bet ir apima etinį partnerystės aspektą. Ši etika yra beribė, nes neturi ribų (kaip horizontas) ir ribota, nes reiškiasi kaip susitikimas, atitinkantis atpažinimą mene.

5. Kaip ir meno atveju, individas kalboje atpažįsta savo būtį. Kaip toks, jis yra žaidimas su tragizmo dimensijomis. Bet būtis tragizmas reiškia ne pesimizmą, o supratimo optimizmą. Tai išreiškia filosofinė poetika, kuri nėra tik poezijos aiškinimo technika, bet apima prasmės bei skambesio vienį, savęs atpažinimą ir supratimo horizontą. Kaip hermeneutikos modelis ji neturi pažangos ir yra neklaidinga. Filosofinė poetika tikrovę tapatina su žaidimu: poetinis žodis (žaidimas) padeda susitikti su savąja būtimi tragiskame (ne pesimistiniame) gyvenimo horizonte. Filosofinė poetika, kaip hermeneutikos modelis, nesutampa su estetikos teorija: tai susikertančios sferos.

LITERATŪRA

1. Aristotelis. Poetika // Aristotelis. Rinktiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1990.
2. Baudrillard J. Fatal Strategies. New York / London: Semiotext(e) / Pluto, 1990.
3. Gadamer H.-G. Grožio aktualumas. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
4. Gadamer H.-G. Istorija. Menas. Kalba. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
5. Gadamer H.-G. Kunst als Aussage (Gesammelte Werke, Bd. 8). Tübingen: Mohr (Paul Siebeck), 1993.
6. Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode. Tübingen: Mohr (Paul Siebeck), 1960.
7. Heidegger M. Holzwege. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag, 1980.
8. Heidegger M. Sein und Zeit. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993.
9. Heidegger M. Unterwegs zur Sprache. Tübingen: Neske, 1965.
10. Kantas I. Praktinio proto kritika. Vilnius: Mintis, 1987.
11. Platonas. Faidras. Vilnius: Aidai, 1996.
12. Ricoeur P. Tarp hermeneutikos ir semiotikos // Baltos lankos. Nr. 2. 1992.
13. Wittgenstein L. Philosophische Untersuchungen // Wittgenstein's Werkausgabe. Bd. 1, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990.
14. Рикер П. Герменевтика и психоанализ. Религия и вера. Москва: Искусство, 1996.
15. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. Москва: Камі, 1995.
16. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Москва: Меддум, 1995.

ON THE LONG WAY OF HERMENEUTICS

Tomas Kačerauskas

Summary

The long way of hermeneutics (Ricoeur's term) is investigated as a semantic, an aesthetic and a poetic reflection in the article. Ricoeur's theory of symbol and polisemy is the semantic going round. Gadamer's dimensions of playing, imitation and recognition in a piece of art is the aesthetic going round. The poetic going round links both Ricoeur and Gadamer. The author shows the double content of philosophical poetics. It is the creative direction and the tragedy of the subject.

Furthermore, the author analyses Gadamer's crossing of aesthetic and poetics. According to the author, Gadamer tries to give an ontological aspect to a piece

of art. The art is tragic being. In this way a piece of art becomes a model of hermeneutics. In the same way it is possible to define philosophical poetics. Philosophical poetics and aesthetic cross each other. They do not coincide with each other. The author shows seven aspects of Gadamer's philosophical poetics. It is 1) the unit of meaning and sound, 2) recognition of the self, 3) the horizon of understanding during the reading, 4) ontology, 5) has no progress and no errors, 6) it is a model of hermeneutics, 7) it includes the tragedy of the human being.

Key words: hermeneutics, philosophical poetics, aesthetic, semantic, subject.